

Οικονομική κρίση και παγκόσμιες αταξίες

του Michel Husson¹

Δέκα χρόνια μετά τη χρεοκοπία της Lehmann Brothers, εξακολουθούν να πολλαπλασιάζονται οι διάφορες συμβολές γύρω από δύο ερωτήματα: Πώς έγινε αυτό; Μπορεί να επαναληφθεί; Αλλά σχεδόν όλες τους επικεντρώνονται στις υπερβολές του χρηματοπιστωτικού τομέα, τις παρελθούσες και τις μέλλουσες. Η οπτική που υιοθετείται εδώ είναι διαφορετική, αφού προσπαθούμε να εντοπίσουμε τις οικονομικές ρίζες των παγκόσμιων ανισορροπιών. Ο μίτος της Αριάδνης που ακολουθούμε είναι ο εξής: η εξάντληση του δυναμισμού του καπιταλισμού και η κρίση που ξεκίνησε πριν από δέκα χρόνια οδηγούν σε μια παγκοσμιοποίηση όλο και πιο χαοτική, που ενέχει και νέες κρίσεις, οικονομικές και κοινωνικές.

Λαχανιασμένος καπιταλισμός

Ο δυναμισμός του καπιταλισμού στηρίζεται, σε τελική ανάλυση, στην ικανότητά του να δημιουργεί κέρδη παραγωγικότητας, δηλαδή να αυξάνει τον όγκο των εμπορευμάτων που παράγονται σε μια ώρα εργασίας. Μετά τις γενικευμένες υφέσεις του 1974-75 και 1980-82, τα κέρδη παραγωγικότητας είχαν την τάση να επιβραδυνθούν. Πέρασαμε από αυτό που ορισμένοι χαρακτήρισαν ως “Χρυσή εποχή” (για να υπογραμμίσουν τον εξαιρετικό χαρακτήρα της περιόδου αυτής) στο νεο-φιλελεύθερο καπιταλισμό, που σήμερα απειλείται από “μόνιμη στασιμότητα”. Σε αυτή την περίοδο, ο καπιταλισμός κατάφερε το εξής επίτευγμα: να αποκαταστήσει την κερδοφορία του, παρά την επιβράδυνση των κερδών παραγωγικότητας, πράγμα που απεικονίζεται στο γράφημα 1².

1 Ο Michel Husson, οικονομολόγος, έχει δημοσιεύσει μεταξύ άλλων τα: *Créer des emplois en baissant les salaires?* (Éditions du Croquant, 2015), *Le capitalisme en 10 leçons – Petit cours illustré d'économie hétérodoxe* (La Découverte, 2012), *Un pur capitalisme* (Page Deux, 2008), *Les casseurs de l'État social* (La Découverte, 2003). Το παρόν άρθρο γράφτηκε για την ελβετική ηλεκτρονική επιθεώρηση [À l'encontre, που το δημοσίευσε στις 20 Σεπτεμβρίου 2018](#). [Σημειώσεις του [Inprecor](#)].

2 Michel Husson, « [Le ralentissement de la productivité mondiale](#) », note hussonet n°126, 17 septembre 2018.

Γράφημα 1. Αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας

Αυτό κατέστη δυνατό μόνο μέσα από το σχεδόν καθολικό φρένο που μπήκε στους μισθούς, των οποίων το μερίδιο στο εισόδημα τείνει να μειώνεται. Και το αποτέλεσμα αυτό, με τη σειρά του, επιτεύχθηκε χάρη σε ένα σύνολο από διευθετήσεις που αλληλοενισχύονται (παγκοσμιοποίηση, χρηματοστηριοποίηση, τεχνολογικές ανακαινίσεις, χρέωση), των οποίων οι σχετικές συμβολές θα ήταν μάταιο να επιχειρηθεί να κατανεμηθούν επακριβώς. Οι ανισότητες αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα του συνεκτικού αυτού μοντέλου, του οποίου όμως η συνοχή δεν θα μπορούσε να είναι μόνιμη³. Είναι ακριβώς οι αντιφάσεις του μοντέλου αυτού που οδήγησαν στην κρίση του 2007-2008. Η παγκοσμιοποίηση είναι ασφαλώς το ένα από τα ουσιαστικά στοιχεία του μοντέλου, αλλά η κρίση είχε για αποτέλεσμα να τροποποιήσει τα χαρακτηριστικά της.

Η μεγάλη μεταπήδηση του κόσμου

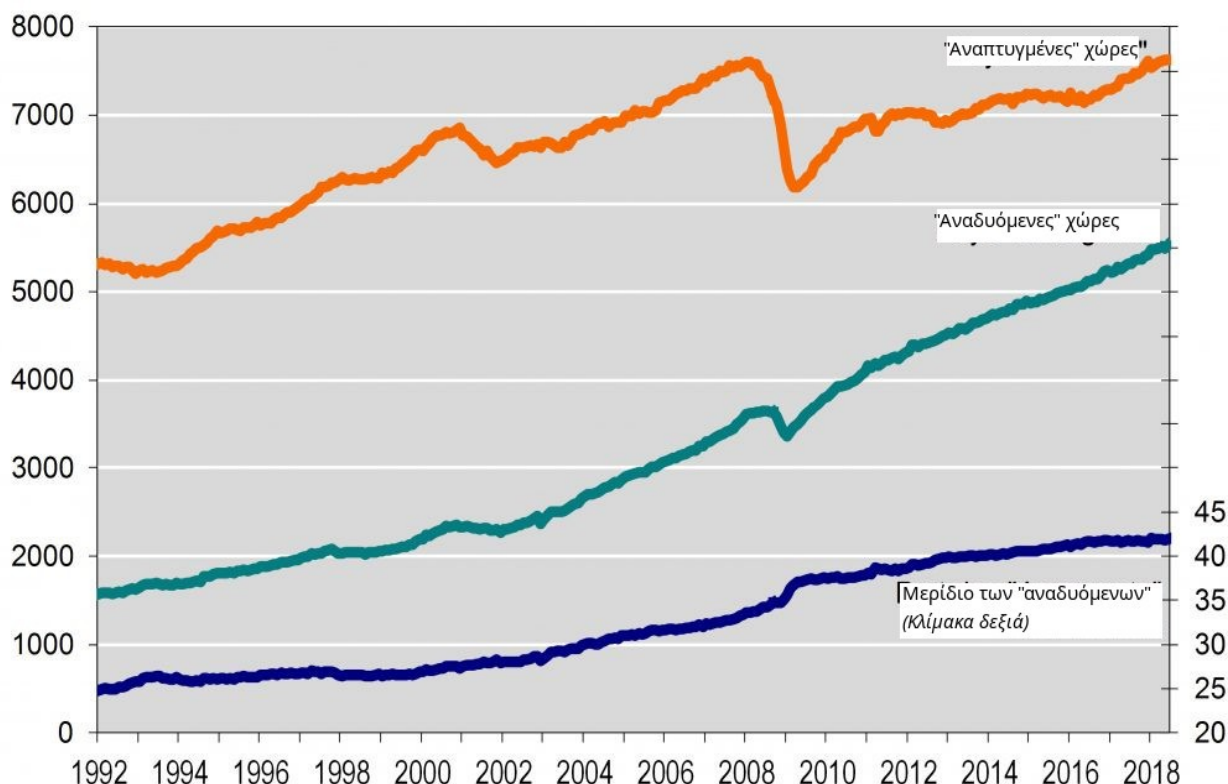
Η δεκαετία που προηγήθηκε της κρίσης χαρακτηρίστηκε από την άνοδο των λεγόμενων αναδυόμενων χωρών και, ιδιαίτερα, της Κίνας. Η “ανάδυση” αυτή στηρίχτηκε σε μια νέα οργάνωση της παραγωγής, της οποίας τα διάφορα τμήματα κατανέμονται σε διάφορες χώρες, από το στάδιο του σχεδιασμού ως το στάδιο της παραγωγής και της παράδοσης στον τελικό καταναλωτή. Αυτές οι “παγκόσμιες αλυσίδες αξίας” δημιουργούνται κάτω από την αιγίδα πολυεθνικών εταιρειών που πλέκουν έναν αληθινό ιστό γύρω από την παγκόσμια οικονομία. Ένα smartphone σήμερα σχεδιάζεται, παράγεται και εμπορευματοποιείται από εργαζόμενους στις τέσσερις άκρες του πλανήτη.

3 Michel Husson, « [Dix ans de crise... et puis Macron](#) », À l'encontre, 25 août 2017.

Η νέα αυτή μορφή παγκοσμιοποίησης χρησιμοποιήθηκε ως διέξοδος για την κρίση των αρχών της δεκαετίας του 1980, δημιουργώντας μια εφεδρεία εργατικών χεριών με χαμηλούς μισθούς, που μάλιστα ενισχύθηκε μετά την κατάρρευση του “υπαρκτού σοσιαλισμού”. Αλλά οδήγησε σε μια πραγματική μεταπήδηση την παγκόσμια οικονομία, όπως το μαρτυράει η κατανομή της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής (πλην ενέργειας): αυτή αυξήθηκε κατά 62% μεταξύ 2000 και 2018, αλλά σχεδόν το σύνολο αυτής της αύξησης πραγματοποιήθηκε από τις λεγόμενες αναδυόμενες χώρες, όπου κατά πολύ υπερδιπλασιάστηκε (+152%), ενώ αυξήθηκε ελάχιστα στις αναπτυγμένες χώρες (+16%). Οι αναδυόμενες χώρες πραγματοποιούν σήμερα το 42% της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής, έναντι του 27% το 2000 (βλ. Γράφημα 2)⁴. Σε ορισμένες χώρες, όπως η Κίνα και η νότιος Κορέα, ο εκβιομηχανισμός αυτός εστιάζεται όλο και λιγότερο σε κλάδους συναρμολόγησης (υφαντουργία και ηλεκτρονικά) και χαρακτηρίζεται από μία “άνοδο στον κλάδο παραγωγής” προς προϊόντα υψηλής τεχνολογίας ή ακόμα και μέσα παραγωγής.

Γράφημα 2. Παγκόσμια βιομηχανική παραγωγή, σε όγκο

(δισεκατομμύρια δολάρια του 2010)

Η αντιπαράθεση μεταξύ “αναπτυγμένων” και “αναδυόμενων” χωρών είναι ωστόσο ένα απατηλό πρίσμα ανάγνωσης. Στις αρχές του 20ού αιώνα, η Ρόζα Λούξεμπουργκ μπορούσε να ορίζει τον ιμπεριαλισμό ως “πολιτική έκφραση της διαδικασίας καπιταλιστικής συσσώρευσης που εκδηλώνεται μέσα από τον ανταγωνισμό μεταξύ εθνικών καπιταλισμών”⁵. Ο Νίκολας Μπουχάριν

4 Source : [CPB World Trade Monitor](#), voir Michel Husson, « [Les nouvelles coordonnées de la mondialisation](#) », note hussonet n°125, 16 septembre 2018.

5 Rosa Luxembour, [L'accumulation du capital](#), 1913.

περιέγραφε μια “διαδικασία εθνικοποίησης των κεφαλαίων, δηλαδή δημιουργίας οικονομικά ομοιογενών σωμάτων, κλεισμένων σε εθνικά σύνορα και αντιπαρατιθέμενων μεταξύ τους”⁶. Η κάθε ιμπεριαλιστική χώρα ξεκινούσε για να κατακτήσει τον κόσμο, εξού και ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, που ορίστηκε ως δι-ιμπεριαλιστικός.

Αλλά σήμερα ο χάρτης των κρατών και ο χάρτης των κεφαλαίων δεν συμπίπτουν. Πρέπει, επομένως, να εγκαταλείψουμε την αναπαράσταση μιας ασύμμετρης αντιπαράθεσης ανάμεσα σε ιμπεριαλιστικές χώρες και σε εξαρτημένες χώρες και να την αντικαταστήσουμε με μία έννοια παγκόσμιας οικονομίας δομημένης σύμφωνα με μια λογική ανισομερούς και συνδυασμένης ανάπτυξης, που ωθείται από τις πολυεθνικές εταιρείες.

Κράτη και κεφάλαια

Από τη στιγμή που ο χάρτης των κρατών και ο χάρτης των κεφαλαίων αποσυνδέονται όλο και περισσότερο, πρέπει να σκεφτούμε διαφορετικά τις σχέσεις που έχουν. Ασφαλώς και οι προνομιούχες σχέσεις ανάμεσα σε μία πολυεθνική και στο “δικό της” κράτος προφανώς και δεν έχουν εξαφανιστεί και το κράτος θα προσπαθήσει να υπερασπιστεί τα συμφέροντα των εθνικών του βιομηχανιών. Η αποστασιοποίηση προέρχεται περισσότερο από το γεγονός ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις έχουν για ορίζοντα την παγκόσμια αγορά και από το ότι η μία από τις πηγές αποδοτικότητάς τους βρίσκεται στη δυνατότητα να οργανώνουν την παραγωγή σε παγκόσμια κλίμακα, έτσι ώστε να ελαχιστοποιούν το κόστος τους και να μετακινούν τα κέρδη τους στους φορολογικούς παραδείσους. Δεν έχουν κανέναν εξαναγκασμό στο να προσφεύγουν στην ντόπια απασχόληση, και οι αγορές τους αποσυνδέονται κατά πολύ από την εθνική συγκυρία από την οποία προέρχονται. Αυτό σημαίνει ότι η αδύναμη ανάπτυξη της εγχώριας αγοράς μιας χώρας είναι υποφερτή από τις επιχειρήσεις της χώρας αυτής, από τη στιγμή που διαθέτουν εναλλακτικές αγορές στην παγκόσμια αγορά. Το καθήκον των κρατών, και αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην Ευρώπη, δεν είναι πλέον τόσο να υπερασπιστούν τις καλύτερες “εθνικές τους εταιρείες” όσο το να κάνουν τα πάντα για να προσελκύσουν ξένες επενδύσεις στα εδάφη τους.

Η οργάνωση αυτή της παγκόσμιας παραγωγής κατέστη δυνατή και οικοδομήθηκε από πολιτικές αποφάσεις που είχαν για στόχο να αποσύρουν όλα τα εμπόδια στην ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων στον κόσμο. Εφαρμόστηκαν από διεθνείς οργανισμούς και συμφωνίες και συχνά επιβλήθηκαν στις εξαρτημένες χώρες με τη μορφή προγραμμάτων διαρθρωτικών προσαρμογών.

Η παγκοσμιοποίηση οδηγεί, έτσι, σε μία νέα πλοκή σχέσεων εξουσίας που οργανώνονται σύμφωνα με αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί διπλή αντιφατική ρύθμιση. Από τη μια πλευρά, τα κράτη προσπαθούν να υπερασπιστούν τη θέση τους στην κλίμακα των εθνικών δυνάμεων, εγγυώμενα τις συνθήκες λειτουργίας του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού. Από την άλλη, τα ίδια αυτά κράτη πρέπει να συμβιβάζουν αποκλίνοντα συμφέροντα των κεφαλαίων που

---

6 Nicolas Boukharine, [L'économie mondiale et l'impérialisme](#), 1917 (αποσπάσματα), και [Imperialism and World Economy](#).

στρέφονται προς την παγκόσμια αγορά απέναντι στο πλέγμα των επιχειρήσεων που παράγουν για την εγχώρια αγορά, καθώς και να διαχειριστούν τις εγχώριες κοινωνικές συγκρούσεις.

Οι σχέσεις οικονομικής εξουσίας διαρθρώνονται σήμερα σύμφωνα με δύο άξονες: έναν “κάθετο” άξονα, που κλασικά αντιπαραβάλλει εθνικά κράτη, και έναν “οριζόντιο” άξονα, που αντιστοιχεί στον ανταγωνισμό μεταξύ κεφαλαίων. Οι διεθνείς οργανισμοί λειτουργούν, έτσι, ως ένα είδος “συνδικάτου καπιταλιστικών κρατών”, αλλά δεν υπάρχει σήμερα ούτε “υπέρ-ιμπεριαλισμός” ούτε και “παγκόσμια κυβέρνηση”. Ο σύγχρονος καπιταλισμός, αντίθετα, ξεφεύγει από κάθε πραγματική ρύθμιση και λειτουργεί με χαοτικό τρόπο, παλατζάροντας ανάμεσα σε έναν οξυμένο ανταγωνισμό και στην ανάγκη αναπαραγωγής ενός κοινού πλαισίου λειτουργίας. Τα προνόμια του έθνους-κράτους δεν έχουν ωστόσο καταργηθεί, αντίθετα από,τι υποστηρίζουν μερικές μονομερείς αναγνώσεις. Σε σχέση με την παγκόσμια οικονομία, υπάρχει ένα στοιχείο όπου αυτό εξακολουθεί να ισχύει: ο έλεγχος των πρώτων υλών.

Ο έλεγχος των πρώτων υλών

Ο διαρκής αγώνας για πρόσβαση στις πρώτες ύλες ποτέ δε σταμάτησε και γεννάει ανισορροπίες και διενέξεις. Προφανώς, μπορεί να αναφερθεί η ενέργεια: πετρέλαιο, ουράνιο, κλπ. Αλλά θα μπορούσε να προστεθεί και η ιδιοποίηση εδαφών⁷, για χάρη της παραγωγικίστικης γεωργίας, του υδροηλεκτρισμού και της εκμετάλλευσης ορυκτών. Η πρόσβαση στο νερό επίσης γεννάει πολλές περιφερειακές συγκρούσεις.

Η παγκοσμιοποίηση οδηγεί στην αποσταθεροποίηση της παραδοσιακής γεωργίας, είτε μέσα από την πλημμυρίδα εισαγωγών από τρόφιμα, είτε μέσα από την ιδιοποίηση εδαφών. Ταυτόχρονα, οι διεθνείς επενδύσεις έχουν συχνά για κίνητρο το να μετακινήσουν τις πιο ρυπαίνουσες παραγωγές προς τις χώρες που έχουν λιγότερο απαιτητικές νομοθεσίες. Όλοι αυτοί οι μηχανισμοί επιδεινώνονται από την κλιματική αλλαγή, έτσι ώστε θα μπορούσαμε να φτάσουμε να πούμε πως οι μεταβιβάσεις, με την πλατιά έννοια, (σκουπιδιών, ρύπανσης, θέρμανσης, ξηρασίας, καταστρεπτικών βροχών, επιδοτούμενων γεωργικών προϊόντων, πατενταρισμένων γεωργικών προϊόντων, λιπασμάτων και ζιζανιοκτόνων) είναι “οι αιτίες των αναγκαστικών μετακινήσεων”⁸.

Ο πίνακας αυτός εμπεριέχει, ωστόσο, τον κίνδυνο ενός υπεραπλουστευμένου ντετερμινισμού, που θα αποσιωπούσε τη συνάρθρωση και με άλλους κοινωνικούς και πολιτικούς παράγοντες. Για παράδειγμα, η ιδέα πως ο εμφύλιος πόλεμος στη Συρία θα ήταν στημένος απλώς για να διατηρηθούν τα συμφέροντα των μεγάλων πετρελαϊκών εταιρειών θα ήταν προφανώς εξαιρετικά σχηματική. Αλλά η αιτιοκρατία αυτή -στην οποία θα έπρεπε να προστεθεί και το εμπόριο όπλων- πράγματι υπάρχει, όπως το δείχνει μια σοκαριστική ανάλυση δύο οικονομολόγων⁹. Αυτοί δείχνουν πως οι περίοδοι όπου το ποσοστό κέρδους των τεσσάρων πιο

7 Michel Husson, « [L'accaparement des terres, entre Monopoly et colonisation](#) », L'Humanité-Dimanche, 9 août 2018.

8 Nicolas Sersiron, « [Les transferts négatifs sont les causes des exils forcés](#) », CADTM, 22 août 2018.

9 Shimshon Bichler et Jonathan Nitzan, « [Energy Conflicts and Differential Profits: An Update](#) », October 2014.

μεγάλων πετρελαϊκών συγκροτημάτων (BP, Chevron, ExxonMobil, Shell) μειώνεται κάτω από το μέσο επίπεδο κέρδους των μεγάλων εταιρειών ακολουθούνται από κάποια σύγκρουση, από τον Πόλεμο των Έξι Ημερών ως τον Τρίτο Πόλεμο του Κόλπου το 2014. Ακόμα και αν οι συγγραφείς παραδέχονται πως η ιστορία τους “της Μέσης Ανατολής είναι ως ένα μεγάλο βαθμό ένας μύθος” και πως τα “δράματα της περιοχής” (...) “έχουν τη δική τους ιδιαίτερη λογική”, το άρθρο τους μας θυμίζει την ανάγκη να συνδυάζουμε ορθά τη θέληση για έλεγχο των πόρων μαζί με άλλους παράγοντες.

Η εξάντληση της παγκοσμιοποίησης

Η πρώτη δεκαετία του τωρινού αιώνα κυριαρχήθηκε από έναν άξονα Κίνα/ΗΠΑ (μίλησαν για Chinamerica) που λειτουργούσε με μια λογική συμπληρωματικότητας. Οι ΗΠΑ ζούσαν επί πιστώσει με ένα εξωτερικό έλλειμμα που χρηματοδοτούσε η ανακύκλωση των πλεονασμάτων, ιδιαίτερα της Κίνας. Οι επενδύσεις στην Κίνα, με τη μορφή joint ventures, συνέβαλαν στο δυναμισμό της κινέζικης οικονομίας. Και άλλες χώρες εντάσσονταν σε αυτό το διεθνή καταμερισμό της εργασίας: οι περίφημες “αναδυόμενες” ή ακόμα και οι χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης (11 χώρες, ασφαλώς αρκετά ετερογενείς) έναντι της Γερμανίας. Και ο διατλαντικός οικονομικός άξονας ανάμεσα σε Ευρώπη και σε ΗΠΑ αναπτυσσόταν. Η παγκοσμιοποίηση αυτή ήταν αποτελεσματική από την άποψη του κεφαλαίου και όλη η κυρίαρχη ιδεολογία αφιερωνόταν στο να εξυμνεί τα καλά της, να πείθει για την αναγκαία προσαρμογή στον παγκόσμιο ανταγωνισμό, ή και να κουνάει την απειλή των παραγωγικών μετεγκαταστάσεων.

Όλα μοιάζουν σαν η τελευταία δεκαετία, που ξεκίνησε με την κρίση του 2008, να αναδεικνύει όλο και πιο καθαρά τα όρια αυτής της οργάνωσης. Εάν δεν μπορούμε να μιλήσουμε για τέλος της παγκοσμιοποίησης, πρέπει ωστόσο να υπογραμμίσουμε τα έκδηλα σημάδια μιας εξάντλησης που μοιάζει μόνιμη. Η ανάπτυξη των παγκόσμιων αλυσίδων αξίας ωθούνταν όχι μόνο από την αναζήτηση χαμηλού κόστους σε μισθούς, αλλά και από τη δυναμική των αναδυόμενων χωρών σε όρους κερδών παραγωγικότητας. Η επιβράδυνση αυτών στο κέντρο θα μπορούσε να αντισταθμιστεί από το δυναμισμό τους στην περιφέρεια. Όμως, το ένα από τα πιο εντυπωσιακά φαινόμενα της τελευταίας δεκαετίας είναι ότι η πρόοδος της παραγωγικότητας στο Νότο έχει σαφώς επιβραδυνθεί. Στις αναδυόμενες χώρες, “η μέση ετήσια ανάπτυξη της συνολικής παραγωγικότητας των συντελεστών διαιρέθηκε κατά περισσότερο από το τρία, περνώντας από το +3,5% (2000-2007) σε μόλις πάνω από το +1,0% (2011-2016)”¹⁰. Αυτός είναι αναμφίβολα ο παράγοντας που εξηγεί το περισσότερο τη θεαματική επιβράδυνση του παγκόσμιου εμπορίου. Έως τότε, το τελευταίο αυξανόταν κατά δυο φορές πιο γρήγορα από την παγκόσμια παραγωγή. Σήμερα αυξάνεται με τον ίδιο ρυθμό.

---

10 Amandine Aubry et al., « [Le ralentissement de la productivité dans les pays émergents est-il un phénomène durable ?](#) », Trésor-Eco n° 225, juillet 2018.

Ο ένας από τους λόγους είναι ότι η Κίνα αποσύρεται από τις αλυσίδες αξίας: “οι εισαγωγές σε inputs με στόχο την επανεξαγωγή αντιπροσωπεύουν πλέον λιγότερο από το 20% των συνολικών εξαγωγών εμπορευμάτων, έναντι του 40% κατά τη δεκαετία του 1990. Πολλοί παράγοντες εξηγούν αυτή την απόσυρση: αύξηση των μισθών, επαναπροσανατολισμός προς δραστηριότητες με πιο υψηλό τεχνολογικό περιεχόμενο, βούληση για καλύτερη κατανομή των καρπών της ανάπτυξης, ανατίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας”¹¹.

Εάν αφήσουμε στην άκρη την Κίνα, θα μπορούσαμε μάλιστα να μιλήσουμε για τέλος της ανάδυσης. Οι άλλες χώρες των BRICS (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία, Νότιος Αφρική) δεν έχουν καταφέρει να ξεπεράσουν με κάποιον μόνιμο τρόπο, όπως το έκαναν η Κίνα και η νότιος Κορέα, μια αρχική ειδίκευση με βάση την προμήθεια πρώτων υλών. Ο Πιέρ Σαλαμά μιλάει για “επαναπρωτογενοποίηση”¹² στην περίπτωση της Βραζιλίας και άλλοι οικονομολόγοι αναφέρονται σε μια πρώιμη αποβιομηχάνιση¹³. Επιπλέον, οι αναδυόμενες χώρες υφίστανται χαοτικές κινήσεις κεφαλαίων που οδηγούν σε χρόνια αστάθεια τα εξωτερικά τους ισοζύγια και τα νομίσματά τους. Οι πρόσφατες περιπτώσεις της Τουρκίας και της Αργεντινής αποτελούν εντυπωσιακό παράδειγμα αυτού, αλλά επίσης θα μπορούσαμε να αναφέρουμε και τις χώρες της νοτίου Ευρώπης, που έχουν στεγνώσει από εισαγωγές κεφαλαίων.

Κοινωνική αποδιάρθρωση

Η κρίση αποκάλυψε και ένα άλλο φαινόμενο -που οι πολιτικές λιτότητας εξάλλου έχουν επιδεινώσει-, δηλαδή την κοινωνική αποδιάρθρωση που προκάλεσε η παγκοσμιοποίηση. Πράγματι, η τελευταία δεν είναι ούτε “ευτυχής” ούτε και “ενσωματική”. Πολλές μελέτες, ακόμα κι από διεθνείς οργανισμούς όπως το ΔΝΤ και ο ΟΟΣΑ, έχουν δείξει τις διαβρωτικές επιπτώσεις της, από τις οποίες η πιο έντονη είναι η πόλωση στην απασχόληση.

Σε όλες τις αναπτυσσόμενες χώρες, παρατηρούμε το ίδιο φαινόμενο: η απασχόληση αυξάνει “και στα δύο άκρα”. Οι ειδικευμένες θέσεις αυξάνουν στο ένα άκρο της κλίμακας και οι επισφαλείς θέσεις στο άλλο. Ανάμεσα στα δύο, η “μεσαία τάξη” παραμένει στάσιμη και οι προοπτικές της για κοινωνική άνοδο εξατμίζονται. Ταυτόχρονα, οι ανισότητες εισοδημάτων αυξάνουν. Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι η μόνη που ευθύνεται για αυτό και είναι πολύ δύσκολο, ή και αδύνατο, να απομονωθεί από το συνολικό μοντέλο όπου η χρηματιστηριοποίηση και η εφαρμογή νέων τεχνολογιών έχουν επίσης τη δική τους συμβολή, όπως άλλωστε και οι συσχετισμοί δύναμης ανάμεσα σε κεφάλαιο και σε εργασία.

Με την ευκαιρία ας θυμίσουμε επίσης ότι ολόκληρες χώρες δεν είναι ούτε “αναπτυσσόμενες” ούτε “αναδυόμενες” και ότι σημαντικό τμήμα του παγκόσμιου πληθυσμού ζει σε τμήματα χωρών που βρίσκονται έξω από τη δυναμική της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης. Οι διαχωριστικές

11 Christine Riffart et Alice Schwenninger, « [La Chine se normalise et son commerce devient ordinaire](#) », OFCE, 12 juillet 2018.

12 Pierre Salama, *Les économies émergentes latino-américaines*, Armand Colin, 2012.

13 Fiona Tregenna, « [Deindustrialization and premature deindustrialization](#) », in E. Reinert et al. (eds.) *Elgar Handbook of Alternative Theories of Economic Development*, 2016.

γραμμές διαπερνούν, έτσι, τους κοινωνικούς σχηματισμούς και συμβάλλουν στην αποδιάρθρωση των κοινωνιών.

Δεν είναι, λοιπόν, καθόλου περίεργο να διαπιστώσουμε τον πρόσφατο πολλαπλασιασμό μελετών για τις ανισότητες εισοδημάτων. Ο Μπράνκο Μιλάνοβιτς, ένας από τους ειδικούς παγκοσμίως αυτής της θεματικής¹⁴, συμπυκνώνει ως εξής τη διαπίστωση που πλέον όλοι την συμμερίζονται: *“οι ανισότητες εισοδήματος αυξάνουν στο εσωτερικό των χωρών, αλλά μειώνονται σε παγκόσμιο επίπεδο με την άνοδο της Κίνας”*¹⁵. Και η αύξηση αυτή των ανισοτήτων, στο εσωτερικό των χωρών, *“βαραίνει στην πολιτική σταθερότητα των κρατών-εθνών”*.

Μπροστά στην κατηγορία αυτήν, οι διεθνείς οργανισμοί δηλώνουν *mea culpa* με τη λογική ότι θα έπρεπε να είχαν μοιραστεί καλύτερα τα οφέλη της παγκοσμιοποίησης για να γίνει αυτή πιο *“ενσωματική”*. Αλλά η κενή αυτή ευχή βρίσκεται σε πλήρη αντίφαση με το ένα από τα θεμέλια της παγκοσμιοποίησης, που είναι ο οξυμένος φορολογικός ανταγωνισμός. Το μέσο ποσοστό φορολόγησης των κερδών στις αναπτυγμένες χώρες έχει, έτσι, περάσει από το 44% στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στο 33% το 2017 ή και στο 27%, αν πάρουμε υπόψη μας και τα μέτρα που υιοθέτησε ο Ντόναλντ Τραμπ¹⁶. Και η κίνηση αυτή είναι καθολική: το μέσο ποσοστό και αυτό επίσης μειώθηκε κατά ένα τρίτο κατά την ίδια περίοδο¹⁷.

Η αντίφαση είναι σαφέστατη: η *“ελκυστικότητα”* συνεπάγεται διαρκή μείωση των φορολογικών εσόδων που επομένως δεν μπορούν να αφιερωθούν σε αναδιανομή διορθώνοντας τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης για να καταστεί αυτή πιο *“ενσωματική”*. Η γενικευμένη αυτή αποφορολόγηση των κερδών είναι η ανοιχτή θύρα για τη φοροδιαφυγή, που μειώνει ακόμα περισσότερο τους κρατικούς πόρους: το 40% των κερδών των πολυεθνικών ήταν εντοπισμένο σε φορολογικούς παραδείσους το 2015¹⁸. Το κοινωνικό κράτος, έτσι, διαβρώνεται από τα μέσα και δεν είναι περίεργο που η προσαρμογή στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία πάει μαζί με *“απομείωσή”* του. Οι λειτουργίες του κράτους, ωστόσο, δεν εξουδετερώνονται από την παγκοσμιοποίηση, αναπροσανατολίζονται: το κοινωνικό κράτος γίνεται ένα αντικοινωνικό κράτος, του οποίου η προτεραιότητα είναι η ελκυστικότητα και η ανταγωνιστικότητα της οικονομίας του.

Η αυξανόμενη καχυποψία απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση επίσης θα μπορούσε να ερμηνευτεί και ως η αντίστροφη επίπτωση της κρίσης της παγκοσμιοποίησης, καθώς οι ευρωπαϊκοί θεσμοί θεωρούνται όλο και περισσότερο ως αυτοί που ωθούν το σχέδιο προσαρμογής στη λογική της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας.

---

14 Branko Milanovic, [Global Inequality. A New Approach for the Age of Globalization](#), The Bknap Press of Harvard University Press 2016.

15 Branko Milanovic, « [Changes in the global income distribution and their political consequences](#) », Oslo, August 2018.

16 Patrick Artus, « [Pourquoi la concurrence fiscale se fait-elle par la taxation des profits des entreprises et pas par les autres impôts](#) » 28 août 2018.

17 « [Les taux d'impôt sur les sociétés dans le monde](#) », La Lettre Vernimmen, n° 159 mai 2018.

18 Thomas Torslov, Ludvig Wier, Gabriel Zucman, « [The Missing Profits of Nations](#) », vox.eu, 23 July 2018.

Η επίπτωση Τραμπ

Η ικανότητα αναστάτωσης του Ντόναλντ Τραμπ μοιάζει χωρίς όρια, όμως τα προστατευτικά του μέτρα δεν παίρνουν υπόψη τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η οικονομία των ΗΠΑ, ούτε και τη σημερινή αλληλεξάρτηση των κεφαλαίων. Στο πρώτο σημείο, το ένα ουσιαστικό στοιχείο της Chinamerica ήταν ότι επέτρεπε στις ΗΠΑ να μειώσουν το ποσοστό αποταμίευσης των νοικοκυριών (και άρα την ανάπτυξη της κατανάλωσης), έχοντας για αντιστάθμισμα ένα σημαντικό εμπορικό έλλειμμα χρηματοδοτούμενο από κεφάλαια που προέρχονται από τον υπόλοιπο κόσμο, ιδιαίτερα από την Κίνα. Επιπρόσθετα, ο Ντόναλντ Τραμπ, με τις φορολογικές μειώσεις, εφαρμόζει μια επεκτατική πολιτική που δεν μπορεί παρά να διευρύνει το έλλειμμα. Ένας καυστικός σχολιαστής έγραψε μάλιστα: *“εάν υπήρχε ένα μυστικό σχέδιο για να εκραγεί το εμπορικό έλλειμμα, αυτό θα έμοιαζε πολύ με τη σημερινή αμερικανική πολιτική”*¹⁹.

Αυτό που επίσης δεν καταλαβαίνει η κυβέρνηση του Τραμπ είναι πως το παγκόσμιο εμπόριο διεξάγεται κυρίως σε ενδιάμεσα αγαθά και υπηρεσίες, αφού το μερίδιό τους *“είναι σχεδόν διπλάσιο του μεριδίου των αγαθών και υπηρεσιών για τελική ζήτηση”*²⁰, όπως μας το θύμιζε πρόσφατα ο γενικός διευθυντής της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών (BIS). Προφανώς, αυτός θέλει να προπαγανδίσει τις ελεύθερες συναλλαγές, αλλά η διαπίστωσή του αντιστοιχεί στην πραγματικότητα.

Στην περίπτωση των ΗΠΑ, ένα μεγάλο μέρος των εισαγωγών τους αντιστοιχεί σε αμερικάνικες επενδύσεις σε χώρες όπως η Κίνα ή το Μεξικό. Σύμφωνα με το ΔΝΤ, οι ΗΠΑ κατέχουν το 44% του αποθέματος άμεσων ξένων επενδύσεων στο Μεξικό (2015), ενώ το μερίδιο των κινεζικών εξαγωγών προς τις ΗΠΑ που προέρχονται από επιχειρήσεις με ξένη συμμετοχή ανερχόταν στο 60% το 2014²¹.

Δεν είναι, επομένως, περίεργο που ο κόσμος των αμερικάνικων business είναι χωρισμένος και πολλοί τομείς τους φοβούνται είτε ότι θα ακριβύνουν οι εισαγωγές τους σε ενδιάμεσα αγαθά είτε ότι θα υπάρξουν αντίμετρα: *“η ανησυχία που προκαλούν οι επιπτώσεις του προστατευτισμού του κ.Τραμπ εντείνεται διαρκώς, στο σύνολο της αμερικανικής οικονομίας, όπου πολλές επιχειρήσεις στηρίζονται στις παγκόσμιες αλυσίδες παραγωγής, για να διατηρούν χαμηλές τις τιμές τους και υψηλά τα κέρδη τους, και φοβούνται ότι αυτή η περίοδος θα μπορούσε να σταματήσει”*²². Έτσι, μια ομάδα επιχειρήσεων κατέθεσε προσφυγή σε δικαστήριο διεθνούς εμπορίου στη Νέα Υόρκη, κατά του πρόσθετου δασμού του 25% στις εισαγωγές χάλυβα²³. Το ίδιο και οι πιο λαμπρές επιχειρήσεις στα ψηφιακά επίσης επέκριναν τους περιορισμούς στη μετανάστευση, που θα μπορούσαν να μειώσουν την προσέλκυση εγκεφάλων υπέρ τους.

19 Phil Levy, [« President Trump's 'Secret Plan' To Grow The Trade Deficit »](#), Forbes, August 13, 2018.

20 Agustín Carstens [« Global market structures and the high price of protectionism »](#), Bank for International Settlements, 25 August 2018.

21 Mary E. Lovely, Yang Liang, [« Trump Tariffs Primarily Hit Multinational Supply Chains, Harm US Technology Competitiveness »](#), Peterson Institute for International Economics, May 2018.

22 James Politi, [« US tariffs see small businesses plead for mercy as trade war bites »](#) Financial Times, August 24, 2018.

23 Elsa Conesa, [« Acier : des industriels américains attaquent les surtaxes de Trump »](#), Les Échos, 27 juin 2018.

Επομένως, η μερκαντιλιστική πολιτική του Ντόναλντ Τραμπ είναι ασυνεπής. Το εμπορικό έλλειμμα των ΗΠΑ αντιστοιχεί λογιστικά στο ότι η εθνική αποταμίευση δεν αρκεί για να χρηματοδοτήσει την εγχώρια επένδυση, στο οποίο προστίθεται και το βάρος του δημοσιονομικού ελλείμματος, που αυξάνεται από τις φορολογικές μειώσεις. Σε αυτές τις συνθήκες, δεν υπάρχει κανένα περιθώριο απορρόφησης του ελλείμματος, παρά τους δασμούς στις εισαγωγές, εκτός αν περιοριστεί η κατανάλωση των νοικοκυριών και, άρα, και η ανάπτυξη των ΗΠΑ²⁴. Στην πράξη, οι εισροές κεφαλαίων θα πρέπει να συνεχίσουν να ρέουν παγκοσμίως, για να μπορέσουν να χρηματοδοτήσουν το εμπορικό έλλειμμα. Αλλά αυτό προϋποθέτει ότι ο ρόλος του δολαρίου ως αποθηκευτικό νόμισμα δεν πρέπει να τεθεί σε αμφισβήτηση. Όμως ακριβώς, η θέση του αυτή απειλείται εάν οι χρηματοδότες των ΗΠΑ αποθαρρύνονταν στο να κατακρατούν δολάρια, είτε γιατί η ισοτιμία του θα μειωνόταν είτε εξαιτίας επιθετικών μέτρων σε βάρος τους.

Τα μέτρα του Τραμπ αφορούν και την Ευρώπη και, επομένως, και τον διατλαντικό άξονα, για παράδειγμα όταν αποσύρεται από το σχέδιο συμφωνίας TTIP -Διατλαντική συμφωνία ελεύθερου εμπορίου και επενδύσεων- του οποίου ο ένας στόχος ήταν ακριβώς να ενισχύσει τις σχέσεις μεταξύ ΗΠΑ και Ευρώπης, για να βάλει στην άκρη την Κίνα²⁵.

Η κινεζική εκτύλιξη

Εάν ο Ντόναλντ Τραμπ αποφάσισε να τελειώσει με τον άξονα ΗΠΑ/Κίνα, όμως και η Κίνα ψάχνει να πάρει ένα νέο δρόμο που να βασίζεται σε τρεις αρχές. Η πρώτη είναι να επανεπικεντρώσει την οικονομία της στην εγχώρια αγορά, πράγμα που το κάνει σιγά-σιγά. Δεύτερος άξονας: η κινεζική κυβέρνηση προωθεί το στόχο ανόδου στη κλίμακα της παραγωγής, με το φιλόδοξο πρόγραμμα Made in China 2025. Τέλος, η Κίνα αναπτύσσει το σχέδιο με το όνομα “*Η ζώνη και ο δρόμος*”, που είναι ένα γιγάντιο πρόγραμμα υποδομών σχεδόν 1.000 δισεκατομμυρίων δολαρίων, που αφορά 60 χώρες. Η “ζώνη” συνδέει -επίγεια- την Κίνα με τη δυτική Ευρώπη μέσω της κεντρικής Ασίας και της Ρωσίας. Ο “δρόμος” είναι θαλάσσιος και προβλέπει να συνδέσει την Αφρική και την Ευρώπη θαλάσσια με την Κίνα και τον ινδικό Ωκεανό²⁶.

Ο Μπράνκο Μιλάνοβιτς βλέπει σε αυτό ένα αληθινό πρόγραμμα ανάπτυξης που έρχεται σε ρήξη με τις συνταγές της συναίνεσης της Ουάσινγκτον σύμφωνα με τις οποίες “*αρκεί να ιδιωτικοποιήσετε, να απορρυθμίσετε και να απελευθερώσετε τις τιμές, τις εξωτερικές συναλλαγές, κλπ., για να αρπάξουν την ευκαιρία οι ιδιωτικές επιχειρήσεις και η ανάπτυξη θα έλθει από μόνη της*”²⁷. Δεν μπορούμε να συμμεριστούμε τη θετική αυτή εκτίμηση, που υποτιμάει

24 Michel Husson, « [Les limites \(comptables\) de Donald Trump](#) », note hussonet n°123, 28 août 2018.

25 Michel Husson, « [Pourquoi il faut bloquer le Transatlantic Free Trade Area \(TAFTA\)](#) », A l'encontre, 26 novembre 2014.

26 Faseeh Mangi, « [China's Vast Intercontinental Building Plan Is Gaining Momentum](#) », Bloomberg, April 9, 2018.

27 Branko Milanovic, « [The west is mired in 'soft' development. China is trying the 'hard' stuff](#) », The Guardian, May 17, 2017. Σε ένα tweet του, ο Μιλάνοβιτς προσθέτει το εξής καυστικό σχόλιο: “*Νομίζω ότι η Κίνα προσφέρει κάτι συγκεκριμένο (δρόμους, σιδηροδρόμους, γεφύρια), ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση προσφέρει ατελείωτες συνδιασκέψεις για ζητήματα του συρμού, στις οποίες οι σύμβουλοι της ΕΕ*

το τεράστιο χρηματοπιστωτικό ρίσκο που γνωρίζουν οι σχετικές χώρες, όπως το Πακιστάν ή η Σρι Λάνκα, με την απειλή της υπερχρέωσης. Είναι άλλωστε επίσης και η ευκαιρία για την Κίνα να επιβάλει τον έλεγχο της στις χώρες-“εταίρους”, κάτω από μια λογική που ορισμένοι βλέπουν ως έναν “νέο κινεζικό ιμπεριαλισμό”²⁸.

Ωστόσο, παραμένει ότι αυτός ο “νέος δρόμος του μεταξιού” και το πρόγραμμα *Made in China 2025* ενέχουν μια ουσιαστική νέα εκτύλιξη της κινεζικής οικονομίας και μιας νέας διάρθρωσης της παγκόσμιας οικονομίας. Ο ΟΟΣΑ το έχει καλά καταλάβει και ανησυχεί επιμένοντας για “τα όρια του τί μπορεί να κάνει η Κίνα μόνη της” και προτείνοντας “σημαντικές συμβολές που θα είναι αναγκαίες από την πλευρά των χωρών του ΟΟΣΑ”, πράγμα που προϋποθέτει έναν “αυξανόμενο ρόλο για τις αγορές” και την ενίσχυση των “ιδιοκτησιακών και ανταγωνιστικών δικαιωμάτων”²⁹.

“Λαϊκισμός”: ο αληθινός κληρονόμος της χρηματοπιστωτικής κρίσης

Η παγκόσμια τάξη προ κρίσης τίθεται τώρα σε αμφισβήτηση από την πρόοδο -και την άνοδο στην εξουσία- δυνάμεων της άκρας δεξιάς που επικρίνουν την παγκοσμιοποίηση και που η κρίση τις έχει ενισχύσει. Ένας αρθρογράφος των *Financial Times* έγραψε πως “ο λαϊκισμός είναι ο αληθινός κληρονόμος της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης”³⁰.

Ασφαλώς, πρέπει να αποφύγουμε τις μηχανιστικές αναλύσεις. Για παράδειγμα, οι ευρωπαϊκές χώρες που επλήγησαν περισσότερο από τη λιτότητα (Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία) παραμένουν αυτές που λιγότερο κατέγραψαν άνοδο της άκρας δεξιάς, ενώ η τελευταία έχει φτάσει να ανέλθει στην εξουσία σε Ιταλία, Αυστρία, Ουγγαρία και Πολωνία. Η εισροή προσφύγων τα τελευταία χρόνια προφανώς έπαιξε κάποιον ρόλο, αλλά ο παράγοντας αυτός επίσης είχε διαφοροποιημένη επίπτωση στην κάθε χώρα. Η γενική αλγεβρική φόρμουλα συνδυάζει τις επιπτώσεις του νεοφιλελευθερισμού και της ξενοφοβίας, αλλά με διαφορετικές αναλογίες.

Σε σχέση με το θέμα αυτό θα μπορούσαμε να αναφερθούμε και σε μία εντυπωσιακή μελέτη για τις καθοριστικές συνιστώσες της ψήφου υπέρ του Brexit³¹. Ο συγγραφέας ξεκινάει από τη μείωση των κοινωνικών δαπανών από το 2010 ως το 2015. Αυτή ήταν κατά μέσον όρο 23,4%, αλλά ποικίλει πολύ από μια περιοχή σε άλλη (από το 46,3% ως το 6,2%), πράγμα που επιτρέπει να φτιαχτεί ένας χάρτης λιτότητας που μπορεί να συγκριθεί με τον αντίστοιχο χάρτη της ψήφου υπέρ του UKIP (Κόμμα για την Ανεξαρτησία του Ηνωμένου Βασιλείου) ο οποίος και συμπίπτει εξάλλου με το χάρτη των ψήφων υπέρ του Brexit το 2016. Η σχέση ανάμεσα στους δύο είναι πολύ

τσεπώνουν τα χρήματα της ΕΕ”.

28 Alice Jetin-Duceux, « [Les stratégies de la Chine à l'étranger](#) », CADTM, Juin 2018. Robin Lee et al., « [China's Overseas Expansion: An Introduction to its One Belt, One Road and BRICS Strategies](#) », February 2018.

29 OCDE, [Business and Finance Outlook](#), 2018.

30 Philip Stephens, « [Populism is the true legacy of the global financial crisis](#) », *Financial Times*, 30 août 2018 (μετάφραση στα γαλλικά του Gilles Raveaud).

31 Thiemo Fetzer, [Did Austerity Cause Brexit?](#), University of Warwick, June 2018. Πολλές μελέτες προσπαθούν να εντοπίσουν τη σχέση ανάμεσα σε λιτότητα και σε άνοδο της άκρας δεξιάς. Η μια αφιερώνεται στην άνοδο του ναζισμού στη Γερμανία ([Gregori Galofré-Vilà et al.](#), 2017). Άλλες αναφέρονται στη σύγχρονη Γερμανία ([Christian Dippel et al.](#), 2015), στις ΗΠΑ ([David Autor et al.](#), 2017) ή στη Σουηδία ([Carl Melin et Ann-Therése Enarsson](#), 2018).

στενή και ο συγγραφέας σχεδόν λέει πως, απουσία των μέτρων λιτότητας, το Brexit θα ήταν μειοψηφικό. Τα πράγματα είναι, βέβαια, πιο σύνθετα, καθώς οι μειώσεις των κοινωνικών δαπανών ήταν ιδιαίτερα έντονες στις περιοχές που υπέστησαν περισσότερο τις επιπτώσεις του νεοφιλελεύθερου μοντέλου: με αποβιομηχάνιση, ανεργία και πώλωση της απασχόλησης. Οι καθοριστικές συνιστώσες είναι, επομένως, σύνθετες και, αν ο συγγραφέας δεν αποδίδει κάποιο ρόλο στη μετανάστευση, ωστόσο η ξενοφοβία δεν απουσίαζε από τα επιχειρήματα υπέρ του Brexit.

Μια πρόσφατη μελέτη³² χρησιμοποιεί οικονομικά και εκλογικά στοιχεία που τα διασταυρώνει με τα αποτελέσματα της European Social Survey, μιας σημαντικής έρευνας κοινής γνώμης. Η μελέτη αυτή διαπιστώνει πως *“οι περιοχές που γνωρίζουν τη μεγαλύτερη ανάπτυξη ανεργίας είναι αυτές που είναι πιο πιθανόν να απορρίψουν τους μετανάστες σε οικονομική βάση”*. Η κρίση *“άλλαξε τη γνώμη των Ευρωπαίων για την επίπτωση των μεταναστών στην οικονομία, επίπτωση ιδιαίτερα έντονη για τους ανθρώπους που έχουν περισσότερο πληγεί από τις αρνητικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης και των τεχνολογικών βελτιώσεων”*. Οι συγγραφείς εισάγουν, έτσι, μια διαφοροποίηση ανάμεσα στα *“οικονομικά και στα πολιτιστικά κίνητρα του λαϊκισμού”*. Τα συμπεράσματά τους δείχνουν πως η απόρριψη των μεταναστών έχει περισσότερο οικονομική ρίζα παρά πολιτιστική. Δεν υπάρχει συσχετισμός ανάμεσα στην ανεργία και στη σύλληψη του ρόλου των μεταναστών στην πολιτιστική ζωή της χώρας. Όλα συμβαίνουν, έτσι, σαν τα κόμματα της άκρας δεξιάς να μετέτρεπαν την *“οικονομική βάση”* της απόρριψης των μεταναστών σε μια *“πολιτιστική”* απόρριψη, δηλαδή σε διατυπωμένη ξενοφοβία.

Ο Βόλφγκανγκ Στρέεκ παραπέμπει σε μια νέα αντίθεση ανάμεσα στις *“αριστερές”* και στις *“δεξιές”* ερμηνείες της μετανάστευσης, η οποία θα ήταν *“ορθογώνια”* σε σχέση με την κλασική διένεξη αριστερά-δεξιά ανάμεσα στην εργασία και στο κεφάλαιο³³. Τέλος, ο Πατρίκ Αρτύ *“καταλαβαίνει την κοινωνική δυσφορία”* των μισθωτών στις χώρες του ΟΟΣΑ και την εξηγεί με τρεις πραγματικότητες που αυτοί αντιμετωπίζουν: την *“αποβιομηχάνιση και το διπολισμό της αγοράς εργασίας, τη μείωση της ικανότητας των κρατών να χρηματοδοτούν τις δαπάνες κοινωνικής προστασίας και τη μείωση του μεριδίου των μισθών, με τον ανταγωνισμό στους μισθούς και την υψηλή απαίτηση κερδοφορίας του κεφαλαίου”*³⁴.

Άσκημοι καιροί

Η εικόνα της παγκόσμιας οικονομίας, δέκα χρόνια μετά την κρίση, είναι ζοφερή: Η Ευρωπαϊκή Ένωση τραβολογιέται ανάμεσα σε Brexit και σε άνοδο της άκρας δεξιάς. Η ευρωζώνη κατατμίζεται. Πολλές από τις αναδυόμενες χώρες υφίστανται χαοτικές κινήσεις των κεφαλαίων. Τα χρέη, και κυρίως τα ιδιωτικά, δεν έχουν σταματήσει να συσσωρεύονται. Το μερίδιο του

32 Yann Algan, Sergei Guriev, Elias Papaioannou, Evgenia Passari, « [The European Trust Crisis and the Rise of Populism](#) », BPEA Conference Drafts, September 7–8, 2017.

33 Wolfgang Streeck, « [Between Charity and Justice: Remarks on the Social Construction of Immigration Policy in Rich Democracies](#) », Culture, Practice & Europeanization, 2018, Vol. 3, No.2.

34 Patrick Artus, « [Les évolutions inexorables des économies créent le malaise social](#) », Flash CDC, 24 août 2018.

παραγόμενου πλούτου που πάει σε αυτούς που τον δημιουργούν μειώνεται περίπου παντού και οι ανισότητες αυξάνουν. Το κοινωνικό κράτος διαβρώνεται από το φορολογικό ανταγωνισμό, κλπ. Αντί να απορροφώνται, οι επιπτώσεις της κρίσης επιδεινώνονται. Ο ουσιαστικός λόγος για αυτό είναι ότι δεν υπάρχει μοντέλο που να μπορεί να αντικαταστήσει το μοντέλο που εισήλθε σε κρίση πριν από δέκα χρόνια και που να είναι αποδεκτό από την παγκόσμια ολιγαρχία. Όλες οι αρχές οργάνωσης της παγκόσμιας οικονομίας διαλύονται σιγά-σιγά, ιδιαίτερα κάτω από τα χτυπήματα του Ντόναλντ Τραμπ. Μόνο η Κίνα διαθέτει ένα συνεκτικό πρόγραμμα αναδιάρθρωσης ενός τμήματος της παγκόσμιας οικονομίας προς όφελός της.

Σε αυτές τις συνθήκες, πολλοί σχολιαστές αναγγέλλουν σήμερα μια νέα κρίση (ίσως και για να εξασφαλίσουν για την τύφλωσή τους πριν από δέκα χρόνια) χωρίς κανείς να μπορεί να πει ποιά θα είναι το στοιχείο που θα την ξεκινήσει. Αλλά η κυρίαρχη ανησυχία πηγάζει από το γεγονός ότι δεν υπάρχουν άλλα διαθέσιμα πυρομαχικά. Ο Γκόρντον Μπράουν, ο βρετανός πρωθυπουργός τη στιγμή της κρίσης, εξέφρασε πολύ ωραία το φόβο αυτόν: *“Όταν θα έλθει η επόμενη κρίση, θα ανακαλύψουμε ότι δεν έχουμε ούτε περιθώριο για φορολογικούς ή νομισματικούς ελιγμούς ούτε και τη βούληση για να τους χρησιμοποιήσουμε”*. Και έδειξε αυτό που είναι αναμφίβολα το πιο ανησυχητικό, δηλαδή ότι *“θα μας λείπει η αναγκαία διεθνής συνεργασία”*³⁵.

Τα εργαλεία της συνεργασίας έχουν χάσει την ουσία τους ή έχουν εγκαταλειφθεί από την ακόμα κυρίαρχη δύναμη. Δεν υπάρχει πλέον πιλότος στην παγκοσμιοποίηση. Και ωστόσο, η κλιματική πρόκληση θα προϋπέθετε, από τη φύση της, μια διεθνή συνεργασία, χωρίς να μιλήσουμε καν για διακλάδωση προς ένα άλλο αναπτυξιακό μοντέλο. Αλλά οι αταξίες της παγκόσμιας οικονομίας, οι εχθρικές πολιτικές απέναντι στη δημόσια επένδυση και, ασφαλώς, και η εσωτερική λογική του καπιταλισμού κάνουν ώστε η προοπτική αυτή να μοιάζει τραγικά εκτός εμβέλειας σήμερα.

Michel Husson

Inprecor 655-656, Σεπτέμβρης-Οκτώβρης 2018

Μετάφραση από τα γαλλικά ΤΠΤ

---

35 Gordon Brown, « [We are sleepwalking into another financial crisis](#) » BBC, 13 September 2018.